

Modern Tartışmalar. Günümüzde medeniyet terimi esas itibarıyla üç ayrı anlamda kullanılmaktadır. a) Gündelik dildeki “medenî insan” deyiminde olduğu gibi başkalarına karşı görgülü davranma konusunda insana kendini kontrol etme yeteneği veren kural ve değerler bütünüdür. b) Gelişmiş olarak kabul edilen toplumu gelişmemiş sayılan toplumlardan ayıran özelliklerdir. Bu anlamıyla medeniyet, insanlığın ulaştığı birikim ve gelişmişlik düzeyini ifade ettiği gibi bu düzeyin Batılı toplumlarca kaydedildiği te-lakkisiyle zaman zaman modern Batı medeniyetiyle özdeş anlamda kullanılmaktadır. İster insanlığın topyekün birikimini isterse Batı toplumlarının düzeyini ifade ediyor olsun bu anlamıyla kelime tekil olarak kullanılmaktadır. c) Ortak özellikler gösteren sosyal gruplar veya bunların bütünüdür. Bu anlamıyla çoğul olarak kullanılır. Ancak çoğul haliyle bir taraftan, evrimci bir bakış şekliyle insanlığın modern Batılı hayat tarzına ulaşınca kadar geçirdiği var sayılan farklı aşamalarını veya bu aşamaların çeşitli bölgelerde ortaya çıkan eserleriyle bunların oluşturduğu bütünü ifade etmek için kullanıldığı gibi, diğer taraftan özellikle XX. yüzyılın ikinci yarısında gittikçe güçlenen bir kullanım şekli olarak her bir diğerine eşdeğer olan, kendi içinde anlamlı bütünlük teşkil eden ve unsurları açısından birbiri arasında ileri geri gibi değerlendirici hükümlerin konusu olmaksızın ancak kendi içerisinde yükselme ve zayıflaması söz konusu edilebilen, genellikle de bir dine nisbetle isimlendirilen büyük tarihî oluşumlar için kullanılmaktadır. Bu anlamda bütün medeniyetler tarihî anlamda olmasa bile felsefî anlamda birbirinin çağdaşı kabul edilir ve böylece incelenir (meselâ bk. Toynbee, s. 12). Eski Mısır medeniyeti, İslâm medeniyeti, Hint medeniyeti, Ortaçağ Hristiyan medeniyeti gibi kullanımlar bu üçüncü anlamı ifade etmektedir. Aynı şekilde Grek ve Roma medeniyeti, Osmanlı medeniyeti, İngiliz medeniyeti, Fransız medeniyeti gibi bazı milletlerle ve devletlerle bağlantılı olarak da söz konusu edilmektedir (EAm., VII, 1; EUn., IV, 586 vd.).

Medeniyet kelimesi, Batı’da ilk defa Fransızca olarak (civilisation) Marquis de Mirabeau tarafından 1757 yılında kullanılmıştır. İngilizce’de ise bundan on yıl sonra görülmeye başlanmıştır. O dönemde özellikle Fransa’da ve daha sonra İngiltere’de seçkin zümrenin hayat tarzını ifade eden terimin belirleyici anlamı “me-

denileştirmek” (Fr. civiliser) fiilinin kullanımında görüldüğü gibi normatiftir. Zaman içinde mânası değişerek içeriği genişlemişse de bu mânasını hâlâ kısmen muhafaza etmektedir (Elias, I, 43-64; EUn., IV, 586). Buna göre medeniyet, son iki veya üç yüzyıl içerisinde Batı’nın kendisini daha önceki dönemlerden ve çağdaşı olan diğer toplumlardan farklı ve ileri olduğu ileri sürülen hayat tarzına verdiği isim olarak ortaya çıkmıştır (ayrıca bk. Toynbee, s. 33). Bu yönden terimin Batı’daki kavramsal gelişimini ilerleme (Fr. progrès) kavramından ayrı olarak ele almak mümkün değildir. Bu açıdan bakıldığında modern bir terim olarak medeniyet, belirli bazı alanlarda gerçekleşen bir kısım aşamalar sayesinde eskisinden daha iyi bir durumun ortaya çıktığı ve bu aşamaları kaydedenlerin böyle olmayanlara göre daha iyi ve üstün bir konum kazanması halini ifade etmektedir. Atılan bu ileri adımlarla sağlanan imkânların artması sonucunda yeni durumun kalıcı bir üstünlük sağladığına olan inanç güçlenmiş, zaman içerisinde geri dönüşü olmayan bir yola girildiği ve bu sürecin mahiyeti gereği hep daha üstün olana doğru devam ettiği kanaati özellikle XIX. yüzyıl düşünürlerinin paylaştığı en esaslı düşünce olmuştur (Die Idee des Fortschritts, tür.yer.; ayrıca bk. Öner, s. 34-48).

Batı dünyası medeniyet kelimesiyle sahibi olmakla gurur duyduğu teknik, tekniğin belirli bir kullanım şekli, bilimsel bilgi veya dünya görüşü, son iki asır içinde ortaya çıkardığı kurumlar, değerler ve bunlara benzer daha birçok şeyi ifade etmektedir (Elias, I, 1-2). Bu terimin başlangıçtan itibaren içerdiği belirleyici unsur, Batı’nın kaydettiği başarıyı kemal noktası kabul ederek bunun dışındaki her şeyi Batı’nın gerisinde görme tavrıdır. Böyle tasavvur edilen medeniyet kavramı evrimci özellikleriyle kendi dışındaki bütün oluşumları kendisinin bir ön aşaması, diğer hayat tarzlarını da kendisine zorunlu olarak yönelecek geçici bir insanlık hali olarak kabul etmekte, bu kabulün bütün dünyada yaygınlaşması için gayret sarfetmeyi “medenî bir vazife” saymaktadır. Medeniyetin tek çizgili (linear) bir gelişmeyi ifade ettiği inancı ve bundan kaynaklanan belirleyici nitelik sadece propagandası yapılan bir ideoloji olarak kalmamış, Batı dışı toplumlar tarafından da hemen hemen aynı şekilde, hatta biraz daha vurgulu bir tarzda kabul edilerek benimsenmiştir (Kara – Süslü, sy. 4 [2003], s. 275-281). Nitekim sö-

mürgecilik için modern Arapça’da kullanılan terimin, kökü itibarıyla “bir yöreyi imar etmeye yönelme, medenileştirme” mânasına gelen “isti’âr” olması da bunu ifade eder (Schregle, *Deutsch-Arabisches Wörterbuch*, s. 686). Kavramın belirleyici anlamı özellikle Fransa’da devlete insanları medenileştirme gibi bir görev yüklerken aynı zamanda genel olarak Batılılar’a bütün bir dünyayı medenileştirme, kendi ulaştıkları seviyeden henüz bu seviyeye ulaşamamış olanları haberdar etme ve onların da aynı nimetlerden istifadesini sağlama hak ve yetkisinin esasını teşkil etmiştir ki Batı dışı dünyanın sömürgeleştirilmesi böyle bir medenileştirme gayretinin adı olarak tarihe geçmiştir (Toynbee, s. 97-122; Özel, s. 106; Latouche, s. 14). Ancak aydınlanma döneminde kültürü (Bildung) “civilisation” kelimesine tercih eden Alman romantikliği (Gadamer, I, 15-24), daha sonra büyük bir felsefeye dönüşerek özellikle Hegel’i takiben Alman ruhunu bütün kurum ve kuruluşlara ulaştırmaya yönelmiştir. Bundan dolayı Almanya’da “civilisation” terimi hiçbir dönemde kültür (Kultur) ve Bildung terimleriyle mukayese edilebilir bir ehemmiyet kazanmamış; “civilisation” daha çok Alman olmayı, daha doğru bir ifadeyle “herkeste bulunabileni” ifade ederken kültür Almanlar’a ait olanı ifade etmiştir. Bu sebeple Almanca’da genellikle bir kültür-medeniyet ayrımı söz konusu olmamış, bunun yerine mânevî ve maddî kültür tabirleri kullanılmıştır. Nitekim İngilizce ve Fransızca’dan Almanca’ya yapılan tercümelerde “civilisation” umumiyetle kültürle karşılanmıştır.

XX. yüzyıl başlarında medeniyet kelimesi mutlak anlamda ve tekil olarak kullanılmanın yanı sıra çoğul olarak da kullanılmaya başlanmıştır. Meselâ Grek ve Roma medeniyeti şeklindeki kullanımlarla bir çoğulluk ifade edilmiştir. Ancak bu tutum, Grek ve Roma medeniyetlerini Batı medeniyetinin ön aşaması ve beslendiği kaynak olarak gördüğü için yine de Avrupa merkezci kabul edilmektedir. İslâm toplumları söz konusu olduğunda ise oldukça ciddi sıkıntılar ortaya çıkmıştır. Çünkü İslâm toplumları Batılılar’dan tamamen farklı bir hayat tarzına sahiptirler ve onlar her ne kadar Helenistik birikimi tevarüs etmiş ve Hristiyanlığı tanımış olsalar da hiçbir zaman değer sistemlerinin onlara dayanması söz konusu değildir. Daha önemlisi müslümanların asırlarca süren özgün ve bağımsız bir hayat tarzları vardı ve XIX. yüzyıla gelince-

ye kadar kendilerini Batı'dan üstün görüyorlardı. Batılılar'ın bu çerçevede buldukları çözüm, İslâm toplumunda medeniyet başarısı olarak kabul edilebilecek unsurların esas itibarıyla Grek düşüncesinden geldiği, hukuk ve devlet yönetimiyle ilgili esasların Roma, Bizans ve kısmen Fars medeniyetinden aktarıldığı tezini öne çıkarmak olmuştur. İslâm medeniyetinin Grek felsefesini aktarmakla kalmayıp kendi özgünlüğü içinde yeniden ürettiği gerçeği göz ardı edilerek bu aktarımın yalnızca Batı medeniyetinin gelişmesinde önemli bir katkı sağladığı iddia edilmiştir.

XX. yüzyılda yaşanan iki dünya savaşı ve bu savaşlar sonunda ortaya çıkan umutsuzluk hali yavaş yavaş hem medeniyet hakkında hem de Batı medeniyetinin tek çizgili bir evrim içerisinde varlık kazanmış, insanlığın ulaşabileceği yegâne ve en gelişmiş hayat şekli olduğu tezi konusunda şüphe doğurdu. Rousseau'nun daha XVIII. yüzyılda medeniyetin aslında insanlığın kendisine yabancılaşması anlamına geldiğini ileri sürmesi, Gustave Flaubert ve Arthur Rimbaud gibi XIX. yüzyılın ikinci yarısında eser vermiş edebiyatçı ve şairlerin medeniyetin aslında kendi içerisinde kendini imha edecek hastalıkları da taşıdığını vurgulamaları, Batı medeniyetinin bütün bir dünyayı istilâsını tamamladığı bir döneme denk düşmekteydi. Bu tenkitler özellikle I. Dünya Savaşı esnasında ve savaşın ardından daha ciddi yankılar bulmaya başlamıştır. Oswald Spengler'in *Der Untergang des Abendlandes*'i, Max Weber'in moderniteye yönelik eleştirileri, Clive Bell'in *Civilization An Essay* isimli denemesi, René Guénon'un *La crise du monde moderne* adlı eseri, özellikle bu savaşta zarar görenlerin Batı medeniyetinin insanlığı karşı karşıya getirdiği sıkıntılara dikkat çekmesi olarak görülebilir. XX. yüzyıl boyunca Batı medeniyetinin bir bunalım içinde olduğu şeklindeki tesbitlere, bu bunalımın modernlik öncesi mâneviyat gelenekleriyle temas kurularak aşılabileceği yönündeki bazı fikrî yönelişler eşlik etmiştir. Bu çerçevede medeniyetin bir tane olmayıp aynı anda birden fazla medeniyetin bulunabileceği ve bunlardan birinin baskın olmakla birlikte diğerlerinin de alternatif hayat tarzları şeklinde insanlığın önünde bir imkân olarak durduğu fikri önem kazanmış, medeniyetlerin tamamen yok olma yerine zaman zaman yükseliş ve düşüşler yaşayabileceği, dolayısıyla hem Batı medeniyetinin hem di-

ğer medeniyetlerin, özellikle de İslâm medeniyetinin karşı karşıya olduğu sıkıntıları aşarak yeniden yükselme imkânını özünde taşıdığı düşüncesi yaygın bir kanaat haline gelmiştir.

Modern anlamıyla medeniyet, her ne kadar Batılı kurum ve hayat tarzını benimseme (Batılılaşma) sürecinde tercüme edilmiş bir terim olarak kullanılsa da klasik İslâm düşüncesinde müslümanların medeniyet planında başarılarını ifade etmek üzere belli kelimeler kullanılmaktaydı (yk. bk.). XIX. yüzyıla gelindiğinde ise "civilisation" teriminin içeriğini ifade etmek için benimsenen kelimeler daha çok "nizam" ve "usul" ile belirtilmekte, bunlara "müstahsene, hasene, mergûbe" gibi sıfatlar ilâve edilmekteydi. Bunun yanında "civilisation"a kök anlamı bakımından en yakın kelime olan "hadariyet" de kullanılmakla birlikte muhtemelen İbn Haldûn'un dikkat çektiği refah ve israf dönemini çağrıştırması dolayısıyla bu terime pek yer verilmemiştir. Nitekim daha sonra medeniyet karşısında Mehmed İzzet gibi eleştirel bir tavır alacak olanlar da benzer bir noktaya ulaşacaklardır (Mehmet İzzet, s. 299-314; Baykara, *Fikir ve Sanatta Hareket*, sy. 25 [1982], s. 9-11). Bu gelişme Kazan ve Hindistan gibi bazı bölgelerde biraz daha erken başlamakla birlikte genel olarak İslâm ülkelerinde XIX. yüzyılda Batı'nın müdahalelerinin yoğunlaşmasıyla farklı bir yön kazanmıştır. Batı'nın istilâ ve hâkimiyet süreci sadece ekonomik, siyasi ve askerî alanlarda belirleyici olmakla kalmamış, aynı zamanda müslümanların hayatın bütün yönleriyle ilişkisini doğrudan etkileyen birçok değişikliği birlikte getirmiştir. Bu değişikliğin yönünü en iyi ifade eden tabir ise "modern medeniyet" olmuştur.

Bununla birlikte Batı'ya ait bazı telakkileri benimseme süreci medeniyet teriminin Batı'daki kullanılışından daha önce başlamıştır. Mustafa Reşid Paşa medenileşmekten bahsettiği zaman Osmanlı Devleti'nde askerî alanda görülen Batılılaşma idarî alanda da etkisini göstermiş, bir hayat tarzı olarak özellikle gayri müslim azınlıkların yaşadığı mahalle ve çevreler üzerinden Türkler arasında yavaş yavaş yayılmaya başlamıştır. 1828 yılından sonra "civilisation"un zikredildiği Fransızca-Türkçe ve İngilizce-Türkçe sözlüklerde kelime "ünsiyet ve tehzib-i ahlâk" olarak tanımlanırken zamanla klasik temeddün ve medeniyet kelimeleri de kullanılmaya başlanmış, nihayet 1870'ten sonra bu terim sadece medeniyet keli-

mesiyle karşılanmıştır. 1870'te Viyana'da neşredilen *Manuel terminologique français-ottoman* adlı sözlükte "civiliser" fiili "medeniyet vermek, medeniyet götürmek, medeniyet kesb ettirmek" şeklinde tarif edilirken aynı zamanda Fransızca'da kullanıldığı haliyle bu terimin belirleyici ciheti ve bunun gereği olan yayılmacılık eğilimini de ifade etmiş oluyordu (Baykara, *Fikir ve Sanatta Hareket*, sy. 25 [1982], s. 5-7). Medeniyet kelimesindeki yayılmacı eğilim Osmanlılar'daki ihtiyaçlarla bir araya gelince Nâmık Kemal'in, "Bir de insanın hak ve maksadı yalnız yaşamak değil hürriyetle yaşamaktır. Bu kadar mil-i mütemeddineye karşı kabil midir ki akvâm-ı gayr-ı mütemeddine hürriyetlerini muhafaza edebilsinler" şeklindeki ifadelerinde ortaya çıkmıştır (*Yeni Türk Edebiyatı Antolojisi*, II, 233).

Medeniyetin XIX. yüzyılın ilk yarısında özellikle seyyahlar tarafından içki, tiyatro, dans, moda ve kıyafetin yanı sıra gazete, patates yemeği, masa, sandalye, bıçak ve çatal gibi klasik İslâm toplumunda yaygın biçimde rastlanmayan unsurlara bağlı olarak tanımlanması, buna karşılık bilim, edebiyat, sanat, sanayi ve ticaretin buna dahil edilmemesi, Batılılaşma hareketinin ne kadar yüzeysel olduğunu göstermesi bakımından önemlidir. Bu dönemde medeniyet bu gibi unsurlarla tanımlanan "tarz-ı hayat" şeklinde algılsa ve medenileşmenin gerekli olduğu genellikle kabul edilse de Batı medeniyetini bir bütün olarak kabul etmenin doğru olmadığı, hatta bunun imkânsız olduğu ifade edilmekteydi. Nitekim Nâmık Kemal medeniyet kelimesinin birini yaygınlaşan ahlâksızlıklar şeklinde, diğerini sırf teknik ve teknolojik gelişmeler olarak gösteren iki ayrı anlamda kullanıldığını işaret etmiş, bu anlamlardan birini mutlaklaştırmanın doğru olmadığını belirtmiştir. Yeni Osmanlı aydını, medeniyet adına Avrupa'da ortaya çıkan ahlâksızlığa dikkat çekerek bu olumsuzlukları İslâm ahlâkı ile gidermenin mümkün bulunduğunu ve Batı'da gelir dağılımındaki adaletsizlik ve haksızlıkların medeniyetin tamamlanması gereken eksik yönleri olduğunu ileri sürmüştür (*a.g.e.*, II, 193-202, 231-234). Osmanlı Devleti ve toplumunun bazı tedbirler alarak dünyayı hayran bırakacak bir medeniyet vücuda getirebileceğinden bahseden Nâmık Kemal'den on yıl kadar sonra (1881 ve 1884) Şemseddin Sâmî medeniyeti bütün bir insanlığın kaçamayacağı bir tür kader olarak kabul eder. Ona göre daha

önce gelip geçmiş medeniyetler gibi bu yeni medeniyetin de bir gün yıkılacağı söylenebilir, ancak bu beklenti yanlıştır, çünkü bu yeni medeniyet giderek daha mükemmeliyi ortaya çıkaracaktır (Kara-Süslü, sy. 4 [2003], s. 275-276). Şemseddin Sâmî ayrıca, müslümanların daha önceki medeniyetlerden bazı unsurları alarak onları geliştirdiklerini ve yeni bir renk verdiklerini, Batılılar'ın da birtakım değerleri İslâm medeniyetinden aldıklarını söylemektedir. Öte yandan Şemseddin Sâmî medeniyetin tek olduğunu, tarihin akışı içinde el değiştirdiğini, bu anlamda Batılılar'ın, İslâm medeniyetinin Grek ve Roma medeniyetleriyle modern medeniyet arasında aracılık yaptığı iddiasını biraz hafifleterek kabul etmiş oluyordu. Bu tez, aynı anda birden fazla medeniyetin bulunabileceği gibi bir düşünceyi dışlamakta, medeniyetin her dönemde bir tane olduğu varsayımına dayanmakta ve Batı medeniyetiyle olan ilişkiyi de bu çerçevede ele almaktaydı (*Medeniyet-i İslâmiyye*, s. 16-20). Ancak Nâmık Kemal'in işaret ettiği iki anlam ve yine onun vurguladığı, müslümanların din ve ahlâk açısından kesinlikle herhangi bir yeniliğe ihtiyacı olmadığı, sadece bunları daha işler hale getirmenin ve Batı'dan "terakkî" olarak nitelenebilecek bazı teknolojik ve siyasî unsurları ithal etmenin yeterli olduğu düşüncesi zaman içerisinde daha da net bir şekilde ortaya konulmuştur. Ahmed Cevdet Paşa bu alanlarda kaydedilmesi gereken gelişmeyi "icâb-ı hal ve vakt, muvâfık-ı hal ve maslahat, icâbât-ı zamânîyye" tabirleriyle ifade etmiştir. Ancak bu tutum, onun genel entelektüel tercihleri göz önünde bulundurulduğunda gelişmenin bir süreç olduğu fikri ortaya çıkmaktadır (Anay, s. 70-71). II. Meşrutiyet sonrası İslâmcılık düşüncesi Avrupa karşısında modernleşmeyi bir zorunluluk olarak görmüş ve bu süreci İslâmî değerler açısından bunalıma yol açmayacak şekilde tamamlamayı savunmuştur. Bu tutumun en belirgin ifadesi, medeniyetin iyi ve olumlu yönlerinin esasen İslâm dininde bulunduğu fikri olmuştur (Kara, *İslâmcıların Siyasî Görüşleri*, s. 24-25; ayrıca bk. *İSLÂMCILIK* [Düşünce]). Ancak bu tutum modern Batı medeniyetine tenkitçi bir gözle bakılmasına engel teşkil etmeyecektir. İbnülemin Mahmud Kemâl'in medeniyet felsefesinde tipik bir örneği görülen bu yaklaşım göre göz alıcı teknik başarılar sergileyen, ancak mânevî değerlerden mahrum olan medeniyet sözde bir medeniyettir. Toplum hayatındaki maddî ve mâ-

nevî taleplerin tam bir denge içinde karışılmasını mümkün kılacak gerçek anlamdaki bir medeniyetin varlığı ancak İslâmî değerlerin hayata geçirilmesiyle mümkündür (bk. *DİA*, XXI, 254-255). Türkçülük akımının sözcülüğünü yapan Ziya Gökalp ise evrensel olan medeniyetle millî olan harsı (kültür) tefrik eder. Gökalp bunlardan birincisini kabul etmenin gerekli, ikincisini başka milletlerden almanın ise zararlı olduğunu düşünmüş, *Türkleşmek, İslâmlaşmak, Muasırlaşmak* adlı eserinde İslâm toplumu ile Batı medeniyeti arasındaki ilişkiyi gerçekleştirebilir bir çerçeveye yerleştirmeyi denemiştir (s. 28-42). Bu programda Türkleşmek ile İslâmlaşmak bir ve aynı şeyin iki ayrı ifadesi olmaktadır. Dolayısıyla o günkü şartlarda Batı'dan bazı şeyleri öğrenmeyi kabul etme hususunda Türkiye'de genellikle bir ihtilâf söz konusu değildir. O dönemde gerçekleşen hızlı değişimler yüzünden Ziya Gökalp *Türkçülüğün Esasları*'nda bazı değişiklikler yapmış olsa da özellikle onun medeniyet-hars ayırımı ileriki dönemlerde hep tartışma konusu olmuş ve sonradan Peyami Safa, Necati Akder, Mümtaz Turhan, Nurettin Topçu, Mehmet Kaplan ve Erol Güngör gibi birçok düşünürün zihnini meşgul etmiştir.

Türkiye'deki kültür-medeniyet ayırımı belli ölçüde Almanya'daki tavra benzese de önemli noktalarda farklıdır. Bu fark her şeyden önce, Türkiye'de yaygın olan hayat tarzının İslâmî değerlerle ilişkisi bakımından Batılı anlamdaki medeniyetin dayandığı değerler sistemiyle birçok temel noktada uzlaşmaması olgusunda kendisini gösterir. Bu uzlaşmazlık özellikle askerî ve siyasî bir çatışma ortamında belirgin hale geldiği zaman zayıf düşmüş olan Türkler'in siyasi, dolayısıyla dinî varlıklarında da tehdit etmiştir. Halbuki Almanya'da durum oldukça farklıdır. Almanlar'la Fransızlar ve İngilizler arasında en azından temel dinî değerler açısından bazı müşterekler bulunmakla birlikte medeniyet teriminin Almanya'da olumsuz bazı yan anlamlarının olmasını Elias, I. Dünya Savaşı'nda İngilizler'in ve Fransızlar'ın medeniyet adına Almanya ile savaşmasına da bağlamaktadır. Buradan hareketle Alman milletinin, kendine özgü hususiyetlerini vurgulayan kültür kavramını kullanarak medeniyet terimine sokuğ bakması anlaşılır bir şeydir (Bell, s. 9-11; Elias, I, 2-42).

Medeniyeti daha çok teknoloji ve bilim alanına ait sayıp derunî ve mânevî olan

ciheti bundan ayırmak, fakat her şeye rağmen bu ikisini de birlikte kullanmayı düşünmek fikrî bir başarı olarak değerlendirilebilir. Nitekim Ziya Gökalp, medeniyeti hars terimiyle ifade ettiği kültürden ayırırken aynı zamanda Türk kalarak Batı'nın bazı imkânlarını kullanmanın gerekliliğini vurgulamıştır. Bu yaklaşım, bir bakıma Fransızlar'ın ve İngilizler'in savunduğu "civilisation" ile Almanlar'ın benimsediği "Kultur"u telif etmeyi denemek anlamına gelmektedir. Bu ayırım, entelektüel bir başarıyı ifade etse de XX. yüzyılın ikinci çeyreğinde gerçekleşen ve Mümtaz Turhan tarafından "mecburi kültür değişimleri" dönemi olarak adlandırılan aşamada dikkate alınmayıp köktenci Batılılaşma süreci yaşanmıştır. Ancak bu süreç, XX. yüzyılın son çeyreğinde problem üzerinde duran bazı araştırmacılar tarafından başarısız bir gayret olarak değerlendirilmiştir (Güngör, *Türk Kültürü ve Milliyetçilik*, s. 17; *Kültür Değişmesi ve Milliyetçilik*, s. 9-46).

Esasen Nâmık Kemal'den Abdullah Cevdet'e kadar hemen bütün düşünürler, Batı medeniyetine yönelmenin inanç açısından olmasa bile pratik açıdan bazı sınırlarının bulunduğu görmüş ve netice itibarıyla dini terketmenin bile dinî bir şekilde temellendirilmesi gerektiğini fark etmişlerdir (Kara, *Din ile Modernleşme Arasında*, s. 30). Bu sebeple XX. yüzyılın ilk çeyreğinden itibaren aydınların üzerinde ittifak ettiği hususlardan biri Batı'dan mutlaka alınacak bazı şeylerin bulunduğu ve bunun Türkler'in siyasi ve dinî varlığını sürdürebilmesinin ön şartı olduğu düşüncesidir. Ancak aralarındaki ayrılık Batı medeniyetinden neyin hangi ölçüde alınacağı sorusunda düğümlenmektedir. Bu soruya verilen cevaplar Türkçülük, İslâmcılık ve Garpcılık arasındaki farkı ortaya çıkarmıştır.

II. Dünya Savaşı'ndan sonra Batı medeniyetinin geleceği konusunda bir karamsarlık ortaya çıktığı gibi bunun yanı sıra İslâm medeniyetinin her şeye rağmen varlığını devam ettirdiği ve gerekli ihya edici şartlar oluşturulduğunda daha da güçlendirilebileceği hususunda yeni düşünceler ortaya çıkmıştır. Bu çerçevede Mâlik b. Nebî, Seyyid Hüseyin Nasr, Seyyid Nakib el-Attâs, İsmâil Râci el-Fârûkî, Erol Güngör ve Sezai Karakoç gibi birçok fikir adamı bu yönde aktif ve ciddi bir yekûn tutan çalışmalar yapmıştır. Fakat her şeye rağmen genel olarak bir medeniyeti, özel olarak da İslâm medeniyetini yeniden inşa etmeye çalışmanın İslâ-

mî değerlerin hayatîyeti açısından doğru bir hedef olmadığı düşüncesini savunanlar da bulunmaktadır (Özel, s. 99-119).

Birden fazla medenîyetin mevcut olduğu ve bunlar arasında en azından bir rekabetin bulunduğu gerçeği Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra geliştirilen bir tezle tekrar vurgulanmış, bunlar arasında kaçınılmaz bir çatışmanın olacağı düşüncesi son zamanlarda oldukça yankı uyandırmıştır. Ancak bu düşünce, ilmî ve felsefî bir tavır olmaktan çok siyasî bir faaliyet programı olduğu şeklinde eleştirilmiş, birçok yönden bazı siyasî kararları etkilemeye, bazı müdahalelere gerekçe hazırlamaya yönelik bir tez olarak yorumlanmıştır. Buna karşılık farklı medenîyetlerin bulunmasının zorunlu bir çatışmayı gerektirmediği, bunlar arasında bir diyalogun ve iş birliğinin insanlığın geleceği açısından hem faydalı hem zorunlu olduğu noktasında bir bilinç ortaya çıkmış olup bu anlayış gittikçe güçlenmektedir (Huntington v.dğr., *Medenîyetler Çatışması*, tür.yer.).

İslâm ve medenîyet kavramları arasında bir ilişkinin kurulması, kaçınılmaz olarak İslâm dininin kurucu ve yönlendirici değerlerini ön plana çıkarmak anlamına gelmektedir. Nitekim İslâm, insanların yaşadığı ve ürettiği şeylerin bir parçası olmayıp onların bütün faaliyetlerinin zeminini teşkil etmesi dolayısıyla kültür ve medenîyetin önüne geçen (onları kuran, üreten) bir konumdadır. İslâm'ın aslîlik ve belirleyiciliği, gerek klasik dönemde gerekse modern zamanlarda yaşamış birçok müslüman düşünür tarafından sıkça vurgulanmıştır.

İslâmîyet'in en önemli özelliklerinden biri, ulaştığı insan ve toplumları dönüştürerek onları arasında daha önce bulunmayan tayin edici müşterekler ortaya çıkarmasıdır. Günümüzde İslâm coğrafyası dikkate alınacak olursa bölge, ırk, soy, sosyal ve kültürel farklılıklar ne olursa olsun müslümanlar arasında bütün bunları geri plana iten, bunlardan daha önemli ve bunların ötesinde etkili olan bir ortak değer mevcut olduğu görülür. İslâm medenîyeti denildiğinde genel olarak müslüman olan insanların müslüman olmakla birlikte ortaya koydukları maddî ve mânevî bütün başarılar kastedilmektedir. Bu yönden İslâm'ı, kültürün unsurlarından biri değil kültüre takaddüm ederek müslümana ne yaptıysa onu öylece yapmasını sağlayan bir yönlendirici ilke olarak görmek gerekir.

İslâm vahyinin tarihe verdiği yön, günümüz araştırmacılarının İslâm medenîyeti adını verdiği tarihî tecrübe ve birikimin ortaya çıkmasını sağlamıştır. Her medenîyet gibi İslâm medenîyeti de tarih sahnesine çıkarken kendi dışındaki birikimleri tevarüs etmiş, fakat kısa süre içinde her alanda kendi özgün formlarını üretmeyi başarmıştır. Marshall G. S. Hodgson'un kullandığı terimlerle bu medenîyetin "İslâmî" (Islamic) veya "İslâmîleşmiş" (Islamicate) başarılarından söz etmek için İslâm dininin özgünlüğü ve İslâm âleminin (Islamdom) gerçekliği üzerinde yoğunlaşmak icap eder (*İslâm'ın Serüveni*, I, 3, 28-29). İslâm medenîyetinin tarihî başarılarını ve bunlar hakkında yapılmış modern araştırmaları başlıklar halinde tesbit etmek için bile ciltler dolusu katalogların ve indekslerin yayımlanması gerektiği göz önüne alındığında söz konusu medenîyet tecrübesinin göz alıcı varlığını inkârın mümkün olmadığı anlaşılar. Ancak böyle bir kabulün anlamlı olabilmesi için İslâm medenîyeti denilen tarihî hadisenin bütün özgün formlarıyla ilkelerini İslâm vahyinden aldığı kavramak gerekir. Dolayısıyla kendi imkân alanında nisbeten zaafa düşmüş olan bu medenîyetin bütün insanlık için yararlı olacak şekilde yeniden var olma şartının aynı ilkelerle sağlıklı bir temas kurmak olduğu her sağ duyu sahibinin kabul edeceği bir husustur.

BİBLİYOGRAFYA :

İbn Haldûn, *Mukaddime*, I, 327, 331-332, 335-339; III, 1010 vd., 1024; a.mlf., *Tercüme-i Mukaddime-i İbn Haldûn* (trc. Pîrîzâde Mehmed Sâhib Efendi), Bulak 1274, tür.yer.; Şemseddin Samî, *Medenîyet-i İslâmîyye* (İstanbul 1879), (haz. Remzi Demir), Ankara 1996, tür.yer.; Mehmet İzzet, "Medenîyet Ölçüsü", *Mehmet İzzet (1891-1930) ve Ulusal Sosyal Felsefesi* (haz. Mahmut Coşkun Değirmencioglu), Ankara 2002, s. 299-314; Nâmik Kemal, "Terakki", *Yeni Türk Edebiyatı Antolojisi* (haz. Mehmet Kaplan v.dğr.), İstanbul 1993, II, 193-202; a.mlf., "Medenîyet", a.e., II, 231-234; Ziya Gökalp, *Türkleşmek, İslâmlaşmak, Muasırlaşmak* (İstanbul 1918), (haz. İbrahim Kutluk), Ankara 1976, s. 29-42; O. Spengler, *Der Untergang des Abendlandes*, München 1923, II, tür.yer.; Ağaoğlu Ahmed, *Üç Medenîyet*, Ankara 1928, s. 37-40; A. Rimbaud, *Une Saison en Enfer*, *Sämtliche Dichtungen*, Hamburg 1963, s. 204-245; *Die Idee des Fortschritts* (ed. E. Burck), München 1963; Necati Öner, *Fransız Sosyoloji Okuluna Göre Mantığın Menşei Problemi*, Ankara 1965, s. 34-48; Clive Bell, *Uygurluk* (trc. Vedat Günyol v.dğr.), İstanbul 1966, s. 6-13 (İngilizcesi: *Civilization an Essay*, London 1928); Seyyed Hossein Nasr, *Science and Civilization in Islam*, Cambridge 1968 (Türkçesi: *İslâm'da Bilim ve Medenîyet* [trc. Nabi Avcı v.dğr.], İstanbul 1991); *Das Problem des Fortschritts-*

Heute (ed. Rudolf W. Meyer), Darmstadt 1969; R. Maurer, "Kultur", *Handbuch philosophischer Grundbegriffe* (ed. H. Krings v.dğr.), München 1973, III, 823-832; G. Schlegel, *Deutsch-Arabisches Wörterbuch*, Beyrut 1977, s. 686; N. Elias, *Über den Prozess der Zivilisation*, Frankfurt 1978, I, 1-64; R. Guenon, *Modern Dünya'nın Bunalımı* (trc. Nabi Avcı), İstanbul 1979; G. Flaubert, *Bouvard und Pécuchet* (trc. G. Goyert), Frankfurt / Main 1979; A. J. Toynbee, *Medenîyet Yargılanıyor* (trc. Ufuk Uyan), İstanbul 1980; L. Baier, "Aus der Enzyklopädie der menschlichen Dummheit", *Der Traum der Vernunft Vom Elend der Aufklärung*, Darmstadt 1985, s. 135-178; H. G. Gadamer, *Wahrheit und Methode*, Tübingen 1986, I, 15-24; İsmâîl Râci el-Fârûkî - Luis Lâmia el-Fârûkî, *İslâm Kültür Atlası* (trc. Mustafa Okan Kibaroglu - Zerrin Kibaroglu), İstanbul 1991, tür.yer.; W. H. McNeill, *The Rise of the West, A History of the Human Community*, Chicago 1991, tür.yer.; a.mlf., "Civilization", *EAm.*, VII, 1-6; İsmet Özel, *Üç Mesele*, İstanbul 1992, s. 99-119; Tuncer Baykara, *Osmanlılarda Medenîyet Kavramı ve Ondokuzuncu Yüzyıla Dair Araştırmalar*, İzmir 1992; a.mlf., "Bir Kelime-İstilah ve Zihniyet Olarak 'Medenîyet'in Türkiye'ye Girişi", *Fikir ve Sanatta Hareket*, VII. Devre, sy. 25, İstanbul 1982, s. 3-13; Serge Latouche, *Dünyanın Batılılaşması* (trc. Temel Keşoğlu), İstanbul 1993, s. 14; Hodgson, *İslâm'ın Serüveni*, I, 1-32; İsmail Kara, *İslâmcıların Siyasî Görüşleri*, İstanbul 1994, s. 17-27; a.mlf., *Din ile Modernleşme Arasında. Çağdaş Türk Düşüncesinin Meseleleri*, İstanbul 2003, s. 30; a.mlf. - Zeynep Süslü, "Şemseddin Sâmî'nin 'Medenîyet'e Dair Dört Makalesi'", *Kutadgubilig*, sy. 4, İstanbul 2003, s. 259-281; Harun Anay, "Ahmet Cevdet Paşa'nın Modernizme Bakışı", *Ahmet Cevdet Paşa (Sempozyum: 9-11 Haziran 1995)*, Ankara 1997, s. 67-77; Erol Güngör, *Türk Kültürü ve Milliyetçilik*, İstanbul 1999, s. 17; a.mlf., *Kültür Değişmesi ve Milliyetçilik*, İstanbul 1999, s. 9-46; S. P. Huntington v.dğr., *Medenîyetler Çatışması* (der. Murat Yılmaz), Ankara 2001, tür.yer.; R. Williams, "Culture and Civilization", *The Encyclopedia of Philosophy* (ed. P. Edwards), New York 1972, II, 273-276; J. Casaneuve, "Civilisation", *EUn.*, IV, 586-590; P. Kaufmann, "Culture et Civilisation", a.e., V, 232-239; Ömer Faruk Akün, "İbnülemin Mahmud Kemal", *DİA*, XXI, 254-255.

TAHSİN GÖRGÜN

MEDENİYET

(مدنیت)

1933-1944 yılları arasında Bulgaristan'da eski harflerle Türkçe olarak yayımlanan dinî, ilmî ve içtimâî gazete.

Bulgaristan topraklarının Osmanlı hâkimiyetinden çıkması ve bölgede bağımsız bir devletin kurulmasının ardından yeni devletin sınırları içinde kalan müslümanlar kendi kültür ve geleceklerini korumak amacıyla önemli adımlar atıldılar.